

Hebrew Writers Association in Israel

מה שומע הילד? מה קורא המבוגר? קריאה כפולת פנים ב"מעשה העז" מאת ש"י עגנון: סיפור למבוגרים, שהוא גם מעשיית התחנכות, לילדים

Author(s): מירי ברוך

Source:

Moznaim /

מאזנים

(טבת תשס"ד, דצמבר 2003), pp. 6-8

Published by: Hebrew Writers Association in Israel

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23948513>

Accessed: 06-05-2018 08:34 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Hebrew Writers Association in Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Moznaim* / מאזנים.

JSTOR

<http://www.jstor.org>

מה שומע הילד? מה קורא המבוגר?

קריאה כפולת פנים ב"מעשה העז" מאת ש"י עגנון: סיפור למבוגרים, שהוא גם מעשיית התחנכות, לילדים

מירי ברוך

"את מעשה העז מכרתי היום בחמש עשרה לירות מצריות. מאד מאד הפצתי כי יוציאו את המעשה לי' תמוז, ליום ההולדת (הרביעי, מ.ב.) של בתנו, אמונה תחי', אפס כי קשה הדבר לעשותו, וכנראה, אך לראש השנה יוציאו, גם זה לטובה!"

(ש"י עגנון, מכתב מיום 3.6.25 מתוך "אסטרליין יקרתי")

קריאה במכתבי עגנון משנת 1925, מגלה, כי עגנון כלל את "פי המערה או מעשה העז" בקובץ "סיפורי פולין" שלו, שראה אור בהוצאת "הדים". באותו חודש עצמו, בו מסר את הסיפור לעורך "הדים", נתבקש עגנון, על ידי יחיאל הלפרין (מורה, מתנך ועורך "הגינה") לתת לו את הסיפור, לפרסום כספר ילדים. עגנון הרגיש אי נוחות בשל כך, ובמכתב לזוגתו, מיום 29.4.25, הוא כותב: בעד הסיפור הקטן "מעשה השה", אשר אני שולח לך בזה, רצה עורך הגינה, ה' יחיאל הלפרין לשלם לי 15 ל"מ, לצערי מסרתי את זה לעורך "הדים". חרטה אינה מעשה סוחר.

אלא, שחודש מאוחר יותר, השתכנע עגנון שאין כאן מסחר בלתי הוגן, וממש בתוך חודשים מעטים, ראה אור הסיפור בשתי הדפסות שונות: האחת, בתוך הקובץ: "פולין, סיפורי אגדות". הדים תרפ"ה, כסיפור למבוגרים, והשנייה: "מעשה העז" עם ציורים מאת זאב רבן. הגינה תרפ"ה, כסיפור לקטנים.

מהם מאפיינייה הספרותיים של המעשייה הזו, שגרמו לקוראיה להיראות מתאימה גם כסיפור למבוגרים וגם כמעשייה לקטנים? הסיפור זכה לניתוחים מעמיקים ומעניינים (וראה רשימה ביבליוגרפית חלקית, בסיום החיבור), כחלק מ"סיפורי פולין", וברמה המיועדת לקורא המבוגר, אך איש לא ניסה עדיין לחקור מה יש בו בסיפור המתאים להיות גם סיפור ילדים. (מה גם שאין כאן שינויי נוסח או "התאמה" לרמת הילד. הסיפור בשתי מהדורותיו הוא סיפור זהה).

במסגרת מאמר זה, אנו רוצים לגלות פנים נוספות בסיפור, כאלה שלא נדונו עד כה, גם בהיבט של הקורא הבוגר, וגם בהיבט של הקורא הצעיר.

דב נוי, מצביע על מקורותיו של סיפור העז בסיפור-עם ממזרח אירופה, המוכר במיוחד בקרב יהודי גליציה. בסיפור זה מתואר זוג יהודים זקנים שיש להם עז חולבת. העז נעלמת מדי פעם ושבה עם חלב מדהים באיכותו. יום אחד, מחליט הזקן ללכת בעקבות העז, לגלות לאן היא נעלמת. הוא הולך בעקבותיה ומגיע למערה מפחידה, מלאת סכנות ופיתויים, אך הזקן אינו עוצר, אווזו בעז ומגיע איתה, בקפיצת דרך לארץ ישראל.

כשמבין הזקן היכן הוא נמצא, הוא כותב לאישתו איגרת, נותן אותה באוזנה של העז ושולח את העז בחזרה לביתם שבגולה. במכתב כותב הזקן לאישתו ללכת בעקבות העז, כפי שעשה הוא, ולהגיע באמצעותה, לארץ ישראל, אליו. אלא שהאישה לא מצאה את האיגרת וסברה כי בעלה מת בדרך. בצר לה שחטה את העז (מוטיב הריגת השליח) ורק לאחר השחיטה, נמצאה האיגרת. הרב וכל אנשי הקהילה שומעים את הסיפור וגועים בבכי מר על החמצת הגאולה.

עגנון נטל את סיפור העם ועשה בו שינויים מעטים: במקום בעל ואישה הוא מעמיד אב ובן, ושניהם מנסים לדעת היכן מקום היעלמה של העז, אבל בסיפורו של עגנון, האב הוא חסר יוזמה (בניגוד לסיפור העם) ואילו הבן מוצא בסוף את דרכו לארץ בלכתו אחרי העז במערה. עגנון מרחיב את תיאור הארץ ואת קינת האב על בנו, לעומת זאת, הוא מקצר את מוטיב המערה. הוא גם אינו מסיים את הסיפור בלקח מוסרי כמקובל בסיפורי עם, אלא בקביעת עובדה שהאב והבן איבדו כל קשר ביניהם ובעוד הבן חי בארץ ישראל ברוב טובה, מתענה האב בגולה, ומחלתו הולכת ומחריפה. אובדן הקשר בין דורות פולש לתוך הסיפור וחומרתו מחדירה נימה ל כאב כל הסיפור כולו (אלשטיין, 1970).

חוקרי הסיפור נטו ללכת בעקבות "מוסר ההשכל" של הסיפור העממי. האב ובנו מייצגים שתי השקפות עולם ביחס לעלייה לארץ ישראל. האב, מייצג את הגישה הפסיבית, זו הגורסת, כי יש להמתין לבואו של המשיח. ואין לזרוז את המעשים אלא לחכות בסבלנות "כי גם אם יתמהמה – בוא יבוא". ואילו הבן מייצג את הגישה האקטיבית, זו הגורסת כי יש לפעול ואפילו להסתכן על מנת לממש את הגאולה ולעלות לארץ ישראל.

בסופו של הסיפור, מממש הבן את חלומו. הוא עולה לארץ ישראל ב"קפיצת דרך", כשעז, במידה רבה מייצגת את הנס, שנעשה למי שרוצה בו, ואילו האב, השוחט את העז, "שוחט" את הסיכוי לעלות לארץ ולהתאחד עם בנו. האב ימשיך לחכות למשיח, בידועו, בתוך תוכו, כי את בנו לא יראה עוד.

לאחר שהעז שבה ללא הבן, טופח האב על ראשו שלו צועק, בוכה ומילל: "בני, בני אייכה? בני, מי יתן מותי אני תחתך בני, בני. והיה בוכה והולך ומתאבל על בנו כי אמר, חיה רעה אכלתו, טורף טורף בני. וימאן להינחם ויאמר: ארד אל בני אבל שאולה..."

שלוש האלוזיות משקפות מצבים טראגיים ומשמשים כרמזיים אפיים להמשך: האלוזיה הראשונה, לבראשית ג' פס' 10 מאזכרת את החטא הקדמון ואת גירוש האדם על ידי האלוהים מגן העדן. האלוזיה השנייה, לקינת דוד על אבשלום (שמואל ב' יט' פס' 1) מעלה את תחושת האשם שחש האב האומלל, על מות בנו. האלוזיה השלישית, בראשית ל' פס' 21-22, מעלה את תחושותיו של יעקב, כשהובא לידעתו שיוסף בו נטרף. האלוזיה האחרונה מכילה רמז אפי מוקדם לאירוניה הטראגית המתרחשת בהמשך, שהרי גם בנו של הזקן, כמו גם יוסף, לא מת, אלא שסופו של יוסף, בסיפור המקראי מוביל אותו לפגישה מחודשת עם אביו ואחיו, ואילו בסיפורו של עגנון, גם כשהזקן מגלה את הפתק הנופל מאוזן העז, לאחר השחיטה – שמחה אין בליבו. אמנם הוא ידוע שבנו חי, ויש לו סיבה לשמוח אלא שהשמחה הזו מהולה בעצב רב שהרי הוא, הזקן עצמו, חיסל במו ידיו את העז, מיטיבתו, שהצילה את בריאותו, וכן, עם שחיטתה, הוא ניתק את האפשרות ליצור קשר עם בנו, ואיבד לעולם את האפשרות שלו ושל האחרים ל"קפיצת דרך", להגיע בדרך מערה סודית ופלאית במהירות, לארץ ישראל.

שימושיו של עגנון באלוזיות המציגות כאב של צער וניתוק, מעניינות דווקא על רקע השימוש שלו במילה המשנאית "משיחה" במשמעות חבל. מילה זו מעלה קונוטציות לשתי האידיאולוגיות המוצגות בסיפור. "משיחה" במשמעות חבל – הפתרון המעשי שמציע הבן, על מנת לקשור עצמו אל העז שתוביל אותו למקור הניסי של החלב המעולה שלה, וזאת, כפעולה שאינה מיסטית אלא חילונית לגמרי ומולה – "משיחה" בהקשר למשיח, מי שאמור להעלות את היהודים לארץ ישראל, בבוא שעת הגאולה. "המשיחה" מחברת את שתי נקודות התצפית שבסיפור ואת שתי האידיאולוגיות המנוגדות ביחס לעלייה לארץ ישראל.

באירוניה העגנונית המשחקת בין מי שידע מה שיקרה אחר-כך ובין מי שאינו יודע, האב שמח עם רעיון המשיחה של בנו: "בני, אם חכם ליבך – ישמח ליבי גם אני". מה שיסתבר בהמשך כאירוניה טראגית. אלא, שאירוניה זו, כפי שמציין דב לנדאו, בצדק (1988 עמ' 36) זוהי אירוניה תמימה, תוך התעלמות מן היחס השלילי המובע כלפי הנדון. שמחתו של האב ליציאת הבן, מתייחסת קונקרטי לגבי נושא ספציפי וקטנטן: מציאת הסיבה ללא המעולה של העז. האב גם שמח על חוכמתו של הבן ועל היוזמה הברוכה שלו. אין הוא יודע למה תוביל ההליכה בעקבות העז, ואיזו טרגדיה צפונה בהמשך "מעשה החוכמה" של הבן. לעומת האמירה הנרגשת של האב, המסתברת בהמשך כאירוניה טראגית – אצל הבן הדברים יתממשו אחרת מאשר לגבי האב. הבן יוצא ביוזמתו, תוך הגיית מעשה חוכמה, אך זוכה לנס מיסטי. כל הקשור לעולמו של הבן, רווי בתיאורי שמחה, שבהם אף מסתיים הסיפור: "ואותו בחור אם לא מת, עוד ינוב בשיבה דשן ורענן, בארצות החיים, שקט ושאנן". זוהי האמירה האירונית ביותר בסיפור, מבחינתו של הקורא המבוגר, וזאת, כמובן, מפני שהבן אינו יודע, גם בשלב האחרון של הסיפור, מה קרה עם העז, ועם אפשרויות עלייתם של הוריו לארץ ישראל.

הסיפור "מעשה העז" המופנה לקורא המבוגר, המזדהה עם האב האומלל, המלא ברגשות אשם, ומנותק לעד מבנו – מספר אפוא סיפור עצוב של ניתוק בין הורים לילדים. הזקן בסיפור יודע, מה שבנו אינו יודע, שהוא לעולם לא יוכל לאחוז במשיחה ולהגיע עם העז לארץ ישראל, כי הוא עצמו, שחט את (הפיה) העז, ובצר לו הוא בוכה ואומר: "וי, וי, אוי לו לאיש שקיפח את

מזלו בידי וואו לו לאיש שגמל רעה לעושה הטובה. נתאבל על האז ימים רבים וימאן להתנחם ויאמר: אוי לי שהייתי יכול לעלות לארץ ישראל בקפיצה אחת ועכשיו אקפח את ימי בגלות הזאת".

מבחינתו של הקורא הצעיר, המזדהה עם הבן, זה סיפור אופטימי מאוד, במיוחד אם נפרש בסיפור מעט ממערכת הסמלים המצוייה בו, בהיבט פסיכואנליטי, נוסח פרויד או בטלהיים. מבחינה ז'אנרית, זהו סיפור חניכה, מעשיית התבגרות, (כמו "שלגיה", "היפיפייה הנרדמת" או "כיפה אדומה"). הילד חי עם אביו בגן עדן של ילדות, יש להם עז הנותנת חלב פלאי, ולמעשה יכלו לחיות כך באושר ועושר. אלא שהבן רוצה להיות עצמאי, לזיום דברים חדשים, וכך הוא יוזם את היציאה בעקבות העז. כמו במעשיות החניכה האחרים, צריך הילד לעבור ניתוק דראמטי מעולם הילדות, ולעבור לעולם אחר (מוות – ב"שלגיה", שינה של מאה שנים ב"יפיפייה הנרדמת" או היבלעות בכטן הזאב ב"כיפה אדומה"). הבן, בסיפורו של עגנון נכנס בעקבות העז למערה, "וכך היו הולכים שעה או שתיים ואולי יום או יומיים".

כשהוא מגיע לצפת או מלא אושר. תיאור צפת שבה "מהלכים בני אדם כמלאכים מעוטפים בסודרין לבנים וענפים של הדסים בידיהם", מביא אותו להתרגשות עצומה ואושר אין קץ, במהירות רבה הוא כותב מכתב לאביו: "מכנף הארץ זמירות אשמיע כי הגעתי בשלום לארץ ישראל והנה אנוכי יושב סמוך לצפת עיר הקדושה ומתבשם מקדושתה..."

הבן שולח את העז, נותנת החלב עם המשיחה, זאת המסמלת את ההנקה ועוד קודם לכן את חבל הטבור המקשר בין הילד לאימו (ולאביו). פעולה זו מציינת את הספרציה אינדיבידואלית שהושלמה. עכשיו הבן שולח את החבל (המשיחה) הקונקרטיים חזרה לאביו ולאימו על מנת שיוכלו לאחוז זה ולעלות לארץ. הבין אינו זקוק עוד לניסים, לא לפייה ולא למשיחה. הוא חי לו באושר בצפת, לאחר שעבר בשלום את "טקס החניכה" של המעבר מילדות לבגרות. כאמור, הוא אינו יודע שאביו ואימו לא יוכלו לעלות לארץ ישראל, הוא אינו יכול לשער שהאב שחט את העז. ועכשיו, בחייו החדשים והמאושרים הוא רק ממתין לבואם, אך הוא מסתדר היטב גם בלעדיהם, שהרי באמצעות העז והמעבר הוא נאלץ להיות עצמאי וטוב לו במצבו זה.

מבחינתו של הקורא הצעיר, יש כאן אומנם מעשייה, עם עז (בתפקיד הפייה) ואין כאן תיאור של מצוקות קשות שצריך הגיבור לעבור בשלב "הספרציה אינדיבידואלית", אבל יש בסיפור מסר אופטימי מאד לילד הקטן הקשור כל כך להוריו, נותני לחמו (נותני חלב), שהוא יכול להסתדר גם בלעדיהם. וראייה: הבן בסיפור מאושר במקומו החדש גם בלי ההורים, וגם בלי העז והמשיחה. מבחינתו של הילד השומע, זהו סיפור על תהליך הספרציה (הפרדה) של הילד מהוריו, וככזה הוא סיפור אופטימי מאד, ונסגר כך במהודק על ידי משפט הסיום של הסיפור, המצוטט לעיל.

באמצעות הצגת שלוש נקודות תצפית שונות בסיפור, (של האב, של הבן ושל המספר, הוזה כאן עם הקורא) מאפשר עגנון לשומע להשלים פערים ולשמוע בסיפור מה שרלוונטי לתקופה ולמצבו הנפשי של הקורא בשלב הקריאה. הקורא המבוגר, יטעין את הסיפור באלוזיות המקראיות, באידיאולוגיות וביחס השונה אל הציונות, ואילו הקורא התמים, חסר המידע המרומז בסיפור – עשוי לשמוע כאן סיפור מרגיע על ילד שהצליח להסתדר בכוחות עצמו, ולהיות מאושר בחייו גם אחרי הניתוק מן הקן ההורי. הקורא – כמו שאומר בטלהיים, יבחר לו את הנכון לו בשלב הנפשי בו הוא נמצא. וכך יכול הסיפור להיות גם מעשיית ילדים אופטימית, גם סיפור עצוב לקורא המבוגר, וגם סיפור מתוחכם, לקורא הרואה את שתי נקודות התצפית גם יחד. ■

ביבליוגרפיה

- עגנון ש"י: תש"ך כל סיפוריו של ש"י עגנון. כרך אלו ואלו עמ' שעג-שעה. שוקן ירושלים ותל-אביב.
עגנון ש"י: תשמ"ג אסטרליין יקרתי מכתבים תרפ"ד-תרצ"ה הביאה לדפוס אמונה ירון. שוקן.
אולשטיין יואב 1970. עיגולים ויושר הוצאת אלף תל-אביב.
בטלהיים ברונן (אנגלית 1975, עברית 1980) קסמן של אגדות, ותרומתן להתפתחות הנפשית של הילד רשפים ת"א (תרגום: נורית שלייפמן).
לאור דן 1998 חיי עגנון ביוגרפיה. שוקן, ירושלים ותל-אביב.
לנדאו רב: 1988 מסגנון למשמעות בסיפורי עגנון עקד, תל-אביב.
ליפשיץ ציפורה 1996 מעשה העז, בתוך: ללמוד ביחד המכון לקידום האינטגרציה. אוניברסיטת בר אילן רמת גן.
פוקס אסתר: 1985 אומנות ההתממות: על האירוניה של ש"י עגנון מכון כץ לחקר הספרות העברית. אוניברסיטת ת"א.
קוריאנקר גוסטאב 1991 יצירתו של עגנון מוסד ביאליק. ירושלים.
קורצויל ברוך: 1975 מסות על סיפורי ש"י עגנון. שוקן ירושלים ותל-אביב.
שקד גרשון: 1976 אומנות הסיפור של עגנון ספרית פועלים, תל-אביב.

Alter Robert 1977: A Novel of the Post tragic World Defense of the Imagination (Philadelphia: Jewish Publication Society).

Band Arnold 1968 *Nostalgia and Nightmare*. Berkley California

Booth Wayne 1974 *A Rhetoric of Irony* Chicago university press.

Noy Dov cd: 1963 *Folktales of Israel*. The University of Chicago.